

України ефективно впливатиме не лише на засвоєння учнями тієї чи іншої історичної інформації, а й розвиватиме їхній пізнавальний інтерес до предмета, «оживляючи» історію й наближаючи до учнів події далекого минулого й сучасності та їх видатних дійових осіб.

Період підліткового віку, як вважають вчені, є найбільш сприятливим для розвитку мислення. На цьому етапі при роботі з історичними джерелами пропонуються учням проблемні завдання, навчаючи виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Вважаю, що пам'ятка «Як аналізувати текст історичного джерела» допомагає учням краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища, визначити своє ставлення до тексту історичного джерела.

У старшій школі навички роботи з історичними джерелами вдосконалюються, історичний матеріал потребує більш високого рівня пізнавальної і розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань. У 10-11 класах можна використовувати історичні джерела для складання портретів історичних осіб. Поетапність роботи над історичними документами з урахуванням вікових особливостей робить процес навчання більш осмисленим, розвиває історичне і критичне мислення.

Отже, робота з писемними джерелами, вміщеними у підручнику, на уроках з історії України в старшій школі посідає в цьому процесі провідне місце, адже саме аксіологічна компетентність учнів у навчанні історії передбачає їхні вміння роз'яснювати суть описаних у джерелі подій, явищ, постатей в історичному контексті, виокремлювати факти й емоційно-ціннісні судження автора, усвідомлювати значення описаних історичних подій, явищ, процесів, діячів в історії України; висловлювати власну думку щодо документа і його автора та власне ставлення до того, що описано в писемному джерелі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Власов В. С. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №4. – С. 3–8.
2. Власов В. С. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №6. – С. 3–9.
3. Задорожна Л.В. Історичні документи як основа побудови пізнавальних завдань / Л. В. Задорожна // Історія в школах України. – 2002. – № 2.
4. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії / А. Єрмоленко // Історія в школах України. — 2007. — № 7,8,9,10.
5. Мисан Віктор. Писемні джерела на уроках історії: 5–11 класи: навч.-метод. посіб. [Текст] / Віктор Мисан. – К. : Шк. світ, 2009. – 104 с. – (Бібліотека шкільного світу).
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі [Текст] / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
7. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? [Текст] / О. І. Пометун // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 477–484.
8. Степаніщев О. Т. Методика викладання та вивчення історії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О. Т. Степаніщев. – М. :ВЛАДОС, 2002. – 208 с.
9. Баханов К. Методика викладання історії: [Електронний ресурс] / К. Баханов. - [Режим доступу]: http://saratahistory.ucoz.ua/load/k_bakhanov_metodika_vikladannja_istoriji/1-1-0-6
10. Ковбасюк Т. Л. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами: [Електронний ресурс] / Т. Л. Ковбасюк. – [Режим доступу]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2009_47/25_47.pdf
11. Власов, В. С. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з Історії України, 11 клас [Текст] / В. С. Власов. – К. : Літера, 2009. – 96 с.
12. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
13. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості / Карнел Галлагер. – К. : Право, 1998. – 46 с.
14. Зуєв Д. Д. Проблеми шкільного підручника / Д. Д. Зуєв. – М. : Просвіта, 1987. – 103 с.
15. Турянська О. Ф. Теорія і практика особистісно-орієнтованого навчання в школі / О. Ф. Турянська. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 378 с.

Гловацький А.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

РЕЦЕПЦІЯ ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ІСТОРІЇ ІРАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ НОВОЇ ДОБИ В СХОДОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

На сьогоднішній день в українській історіографії все актуальнішою стає проблема дослідження величезної наукової спадщини А. Кримського в усіх її численних аспектах. Як відомо, учений займався арабістикою, іраністикою, тюркологією, семітологією, гебраїстикою, ісламологією, ба навіть єгиптологією (якщо вести мову про його сходознавчі студії).

У даній статті ми б хотіли розглянути деякі аспекти нової історії Ірану і Туреччини в сходознавчих працях Агатангела Кримського. Це зумовлюється тим фактом, що в сучасній українській історіографії даному аспекту наукової спадщини ученого приділяється недостатньо уваги. Основний акцент, як правило, робиться на його працях із середньовічної історії вищезгаданих країн [4, с. 325–326; 7–9].

Тому актуальність висвітлення орієнталістичних студій ученого з історії Ірану і Туреччини нового часу є, на наш погляд, вельми значною.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів історії Ірану і Туреччини у сходознавчих працях А. Кримського.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання:

□ проаналізувати деякі аспекти історії Ірану Нового часу у сходознавчих розвідках Агатангела Кримського;

□ висвітлити деякі аспекти історії Туреччини цього ж періоду у науковій спадщині ученого, що стосується орієнталістики.

Об'єктом дослідження є сходознавчий напрям наукової спадщини А. Кримського.

Предметом постає рецепція окремих аспектів історії Ірану і Туреччини Нового часу у сходознавчих розвідках ученого.

Отже, розпочнемо з історії Ірану.

Новій історії Ірану А. Кримський приділив належну увагу в нарисі «Персія» [3, с. 130; 6, с. 97], у невеликому за обсягом повідомленні «Общий исторический очерк бабизма и обзор новейшей литературы о нем» [3, с. 131; 6, с. 99] та у двох публіцистичних статтях – «Персидская авантюра» [3, с. 131; 6, с. 100] і «Еще одно поражение российской дипломатии» [3, с. 131; 6, с. 103]. У цілому доробок невеликий, але важливий, особливо з огляду на незадовільний стан розробки даної тематики в тогочасній російській та українській історіографії. Маємо на увазі, в першу чергу, такі явища історії Ірану нової доби, як європейське проникнення, бабідські рухи, революція 1905–1911 рр. [2-3; 5].

До висвітлення низки питань нової історії Ірану А. Кримський підійшов із власним баченням, свідченням чого є розподіл матеріалу в нарисі «Персія», написаному у 1914 р. Із тридцяти сторінок нарису десять присвячено новій історії Ірану. Необхідно зауважити, що цей крок ученого на початку ХХ ст. можна розцінювати як новаторський та доволі сміливий. Адже це був час, коли навіть прогресивні учені мали погляд на історію тільки як на далеке минуле. Коли хтось із істориків того часу і торкався сучасних їм подій, то лише мимоволі, обходячи гострі кути і не заглиблюючись у суть подій [3, с. 132; 10, с. 138].

Агатангел Кримський зробив навпаки: на десяти сторінках, присвяченого новій історії Ірану, тексту, він, у першу чергу, торкнувся таких актуальних для тогочасного іранського суспільства проблем, як європейське проникнення, народні рухи, і нарешті, першої в історії країн Близького та Середнього Сходу буржуазно-демократичної революції [1, с. 38–42; 3, с. 131].

Якісно новий етап в історії Ірану А. Кримський бачив у активних стосунках цієї країни із західноєвропейськими купцями та дипломатами. У внутрішньому житті Ірану цей процес, на думку А. Кримського, супроводжувався прогресивними адміністративно-політичними та економічними заходами Аббаса I Великого, що, на його погляд, намагався встановити порядок і правосуддя у суспільстві заради зміцнення єдності країни. Особливо схвально сходознавець ставився до культурної (сприяння літературі та світським наукам) та економічної (розвиток ремесел) політики вищезначеного правителя. Проте надалі учений зазначав, що Аббас I, через свою надмірну підозріливість, отруював опієм свого сина-спадкоємця, завдяки чому уже протягом XVII ст. династія Сефевідів виродилася [3, с. 132].

Агатангел Кримський описав Іран за правління Надір-шаха, який отримав позитивну оцінку з боку ученого. Агатангел Юхимович порівнював його із Наполеоном Бонапартом, перелічував його

успішні походи на державу Великих Моголів у 1738–1739 рр., описав його спроби завоювати Хіву і Бухару, а також усю Османську імперію. Також учений зазначав, що Надір-шах, прагнучи легко завоювати імперію Османів (за релігійною приналежністю – суннітську), оголосив про відміну шийтської релігії у Ірані й про повернення до суннітства [3, с. 131–132].

На наш погляд, на цьому епізоді варто зупинитися трохи докладніше. У російській історіографії часів А. Кримського скасування шийтської релігії Надір-шахом було прийнято вважати основною причиною його усунення (1747). Агатангел Юхимович пішов далі цих тверджень. На його думку, іранський шах загинув не лише через релігійну реформу, а й через жорстоке ставлення до військ противника, що зауважило навіть його оточення [3, с. 132].

Після смерті Надір-шаха в Ірані розпочався період внутрішньої нестабільності. Агатангел Кримський вважав, що єдиним достойним правителем у цей період був Керім-хан, що виконував обов'язки регента (1760–1779). Але після його смерті знову наступають чвари, які, на думку вченого, полегшують Азі-Мухаммеду, засновнику Каджарської династії (до постаті якого Агатангел Юхимович ставився негативно) прийти до влади [3, с. 132; 7, с. 517].

При першому ж наступнику Азі-Мухаммеда, як відзначав учений, розпочався подвійний іноземний вплив на Іран з боку Великобританії та Росії, який А. Кримський розцінював як негативний. Після того, як іноземні послы отримали право офіційно проживати у Тегерані, Іран усе більше починає втрачати незалежність. Необхідне підґрунтя до цього було закладене ще й соціально-економічною відсталістю країни, непосильними і згубними війнами Надір-шаха та феодалною анархією [2–3].

Основним для подальшого успішного розвитку Ірану А. Кримський вважав боротьбу за подолання відсталості в усіх сферах суспільного життя, а разом із тим, таких одіозних, на його думку, середньовічних пережитків, як нерівноправність чоловіків і жінок, феодална анархія, ключова роль духовенства в освіті та судочинстві [3, с. 133].

За Каджарської династії в іранському суспільстві розпочалася інтенсивна боротьба за культурне оновлення Ірану і за зближення з Європою. На думку вченого, цю боротьбу вели три сили: шах, народ та інтелігенція. Шаха підштовхнув на боротьбу бабідський рух, який він жорстоко придушив, але не спромігся викоринити. Народ, вважав А. Кримський, боровся тому, що не міг терпіти крайньої бідності та безправ'я. Інтелігенція, значна частина якої побувала у Європі й захопилася ідеями французького Просвітництва, мріяла про впровадження у суспільстві нових цінностей та моральних норм [5; 3, с. 134].

Агатангел Юхимович гадав, що з трьох вище перелічених сил по-справжньому боролися лише народ та інтелігенція. Шах, побувавши кілька разів у Європі й шукаючи виходу із кризового становища, був змушений впровадити в Ірані деякі реформи у європейському дусі, але сам змінюватися не бажав. Окрім того, духовенство ненавиділо його навіть за ті обмежені реформи, які він намагався впровадити в країні. Як наслідок, реформи зазнали краху [3, с. 134].

Наступним правителем, якого охарактеризував А. Кримський, був Мозаффереддін (1896–1906). За нього також не були вирішені усі ті проблеми, що гальмували розвиток іранського суспільства. Учений зазначав, що ще на початку правління Мозаффереддіна, в Ірані почали поширюватися ідеї політичної революції (що прийшли, цілком очевидно, з теренів Російської імперії), як наслідок невирішеності усіх злободенних проблем суспільного життя [2, с. 115].

Розглядаючи проблеми історії Ірану нової доби, варто відзначити, що учений не оминув своєю увагою і колоніальну політику Російської імперії стосовно Ірану, наслідком чого, на його погляд, були посадові зловживання російських чиновників, що доводили й так небагатий іранський народ до повного зuboжіння [2, с. 117; 3, с. 135].

У своїх відомих розвідках «Персидская авантюра» та «Еще одно поражение российской дипломатии» учений відкрито виступив проти колоніальної політики царського уряду щодо Ірану. Ці його статті, написані з широким використанням фактологічних даних, зберегли своє значення як документи, що дають уявлення про політику російського уряду щодо Ірану на початку ХХ ст. [2-3].

З огляду на вище перелічені обставини цілком закономірним, на думку вченого, поставав той факт, що коли в Російській імперії тривав політичний страйк й був оголошений Маніфест 17 жовтня 1905 р., що передбачав появу в абсолютистській Росії деяких елементів парламентаризму, іранське суспільство схвилювалося і стало також вимагати подібних реформ [2-3; 5].

Агатангел Кримський висвітлив події младоіранської революції 1905–1911 рр. При цьому він наголошував на тому, що введення російських та англійських військ на територію Ірану є нічим іншим, як втручанням у внутрішні справи Іранської держави [3, с. 134].

Характеризуючи спадщину А. Кримського з історії Ірану нового часу, варто дати оцінку бабідському руху в його науковій спадщині.

Даній проблематиці сходознавець присвятив окрему розвідку під назвою «Общий исторический очерк бабизма и обзор литературы о нем». Що стосується оцінки цього руху, то слід зазначити, що він називав бабізм прогресивним в соціально-економічному та релігійному аспектах явищем. Агатангел Юхимович намагався пояснити, що іранське суспільство, вірячи в «Баба», тобто нового пророка, мало на меті не лише протест проти деяких положень панівного у державі шіїтства, й а прагнуло здійснити соціально-економічні реформи, яких вельми потребувало, і які були проголошені Бабом та його послідовниками [3, с. 135].

Проаналізувавши відображення деяких аспектів історії Ірану в науковій спадщині ученого, перейдемо до рецепції нової історії Туреччини.

Це питання було найґрунтовніше досліджене ученим у статті «Турция» [6, с. 135; 3, с. 136], хоча про це йдеться і в нарисі «Школа, письменство і освіта у турецько-арабських краях» [6, с. 138; 3, с. 136].

У розвідці «Турция» найбільшу увагу сходознавець приділив становищу Османської імперії на міжнародній арені у ХІХ ст., точніше – боротьбі європейських держав за розподіл турецьких володінь, що є, фактично, історією Східного питання.

Окрім того, учений приділив значну увагу національно-визвольній боротьбі підкорених османами народів – грецького, болгарського та сербського.

Доволі цікавим є той факт, що А. Кримський схвально ставився до ролі Росії в розпаді колись могутньої Османської імперії. Підкресливши загальну агресивність зовнішньої політики Російської імперії за Катерини ІІ, учений констатував, що саме військові успіхи росіян на османських кордонах надихнули на визвольну боротьбу сербів, румун та греків, а на Середземному морі – арабів та албанців [3, с. 137].

З внутрішніх проблем історії Туреччини нової доби Агатангел Кримський найбільше уваги приділив танзімату, рухам за модернізацію країни в європейському дусі та младотурецькій революції. Учений позитивно розглядав реформи Селіма ІІІ, втілення їх у життя його наступником Махмудом ІІ (особливо – знищення яничарського корпусу) та скасування побудованих на середньовічній феодальній системі вотчин – тімарів. Разом із тим, учений критикував неспроможність султанів довести модернізаційні реформи до кінця [3, с. 138].

На думку А. Кримського, негативом було те, що після Паризького миру 1856 р., Османська держава потрапила у фінансову залежність від Англії та Франції. Не меншим негативом, проте, було, на його погляд, і загравання з Німеччиною, що призвело до залежності Османської імперії і від цієї держави.

Прямим наслідком цих подій в новій історії Туреччини Агатангел Юхимович вважав появу младотурецької організації «Єднання і прогрес», керівництво якою взяло на себе ліберально налаштоване турецьке офіцерство [3, с. 139].

У червні 1908 р. младотурки здійснили державний переворот. Позитивне значення цієї події учений бачив лише в поваленні режиму деспотії султана Абдул-Хаміда ІІ. Агатангел Юхимович вважав, що младотурки з їх «яничарськими замашками» не могли розв'язати усіх тих болючих проблем турецького суспільства, які стали особливо помітні на початку ХХ ст. Учений також стверджував, що саме завдяки младотуркам Туреччина програла Балканські війни і була втягнута в Першу світову війну, в якій також зазнала поразки [3, с. 139–140].

Таким чином, розглянувши рецепцію деяких аспектів нової історії Ірану і Туреччини в сходознавчих працях Агатангела Кримського, можемо зробити висновок про значний внесок ученого в російську та українську орієнталістику Нового часу. Адже до А. Кримського ніхто з російських та українських істориків не наважувався досліджувати орієнталістику цієї доби з огляду на нерозривний зв'язок нової історії з політичними процесами всередині цих держав. Можемо констатувати, що Агатангел Юхимович, безперечно, став новатором у висвітленні історії означених країн у Новий час серед інших істориків-учених сучасної йому доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Веркалец М. Проблема духовности тюркских народов в исследовании А. Е. Крымского / М. Веркалец. – К., 1994. – С. 35–61.
2. Гурницький К. Агафангел Ефимович Крымский / К. Гурницький. – М., 1980. – 192 с.
3. Гурницький К. Крымський як історик / К. Гурницький. – К., 1971. – 184 с.
4. Ільєнко І. У жорнах репресій: оповіді про українських письменників / І. Ільєнко. – К., 1995. – С. 316–339.
5. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Крымського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://oriental studies.org.ua/index.php?link=ivran_ru_&navStart=6.
6. Крымський А. Ю. Бібліографічний покажчик, 1889–1971 / Агафангел Юхимович Крымський. – К., 1972. – 168 с.
7. Крымський, Агафангел. Нариси життя і творчості [відп. ред. Василюк О. Д. та ін.]. – К., 2006. – 564 с.
8. Матвєєва Л. Був охоронцем Академії / Леся Матвєєва // Політика і час. – К. – 2006. – № 5. – С. 86–95.
9. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агафангела Крымського / Соломія Павличко. – К., 2001. – 328 с.
10. Прицак О. Українець тюркського походження Агафангел Крымський / Омелян Прицак // Пам'ять століть. – 2008. – № 4. – С. 124–142.

Гончарук Т.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

НАД ЖДААЛШЛУ ВА: САМОГУБЦЯЧИ ЖЕРТВА?

10 листопада 1932 року в «Правді» з'явилося коротке повідомлення: «Н. С. АЛЛІЛУЄВА. В ніч на 9 листопада помер активний та відданий член партії товариш Надежда Сергіївна Аллілуєва. ЦК ВКП(б)». Саме тоді радянський народ вперше дізнався ім'я Н. Аллілуєвої – дружини Сталіна.

Що відбулося тієї фатальної ночі? Які обставини смерті дружини «вождя»? Ці питання цікавлять дослідників не одне десятиліття. Отже, метою роботи є дослідження обставин смерті Надежди Аллілуєвої, визначення мотивів її поведінки через аналіз спогадів сучасників тих подій.

Час – суворий суддя. І тільки він вносить остаточний вирок епосі і тим, хто стояв біля вершини влади. Й. Сталін – фігура, що уособлювала владу. Час його правління став історією. Звертаючись сьогодні до долі його сім'ї, ми прагнемо глибше проникнути в події часу, зрозуміти їх у всьому протиріччі, такими, які вони були.

Шлюб Аллілуєвої зі Сталіним, що відбувся 1917р., не можна назвати щасливим. Сталін був зайнятий роботою, більшу частину свого часу проводив в Кремлі. Не раз Надя йшла від нього разом з дітьми, а незадовго до смерті навіть заявила про свій намір після закінчення Промислової академії переїхати до родичів. Це пригнічувало Сталіна, який не був до такого готовий[7].

Існує декілька версій загибелі дружини Сталіна. Іноземні журналісти в Москві, не отримавши офіційної інформації, змушені були задовольнятися чутками про її загибель в автомобільній катастрофі, або смерті від апендициту[1].

У суспільстві поширювались чутки про самогубство. Про це досить докладно написано в спогадах її дочки Світлани «Двадцять листів до друга».

Інша версія – її застрелив Й. Сталін. Про це написано в листі Івана Спірічева, студента Ставропольського педінституту. В той час він був репетитором сина одного відомого лікаря, який працював у крайовому управлінні НКВС: «Після занять учень мав звичай проводити мене до гуртожитку, де я жив. Вийшли з їх квартири на вулицю, і він почав розмову про Аллілуєву. Каже: «Її застрелив Сталін!» Питаю, звідки у нього такі відомості? Відповідає: «Папа був сьогодні на роботі в управлінні НКВС і там весь час про це розмови йдуть»» [5].

За третьою версією Н. Аллілуєву застрелили за наказом чоловіка[4].

Дві останні версії, мабуть, ніколи не знайдуть підтвердження і можуть існувати тільки у вигляді припущень через відсутність якихось документальних відомостей.

Ревнощі, як причина смерті Аллілуєвої не одноразово звучить в роботах дослідників. Дружину застрелив Сталін через ревнощі. Аллілуєва начебто мала близькі стосунки з Яковом, сином Сталіна від першого шлюбу, і саме це підштовхнуло вождя на вбивство. Втім підтвердженнь цього бракує[6].

Схожа версія – це обставина інтимного зв'язку з матір'ю Аллілуєвої, і Надя, в такому